

Upplysningen var antirasistisk

Per Molander kommenterar David Alfvenhiertas "Rasismen som begrepp och fenomen – en översikt" (Folkvett 2018/3).

"ETT TYDLIGT EXEMPEL är där han beskriver hur Hams förbannelse gjorde det religiöst legitimt att förtrycka svarta människor samtidigt som upplysningstidens vetenskap med tidiga rasbiologiska idéer bröt ned de faktorer som tidigare begränsat den ideologiska rasismen", citerar David Alfvenhierta från George Fredricksons *Rasism: En historisk översikt* i *Folkvett* nr 2018/3. "Det är genom upprepning som myter skapas", konstaterade en gång den polske författaren Witold Gombrowicz, och det är genom trägen upprepning som man har skapat myten om rasismens och fascismens ursprung i upplysningen.

Först några fakta om upplysningen i tid och rum. Upplysningen brukar etiketteras som en intellektuell rö-

relse som tog sin början i Frankrike framemot mitten av 1700-talet, med kända företrädare som Voltaire, Rousseau och Diderot. Detta är ett dubbelt fel. Rörelsen var internationell, och om den ska ges ett geografiskt centrum, är det Nederländerna och inte Frankrike. Portalfigurerna hör dessutom till 1600-talet och till 1700-talet. Galilei var italienare och skrev sin *Dialog om de två världsbilderna* 1632. Descartes, vars mest kända verk *Discours de la méthode* kom ut 1637, var förvisso fransman men flydde till Nederländerna för att kunna verka fritt. Hobbes var engelsman men hämtade inspiration i Frankrike; hans *Leviathan* kom ut 1651. Spinoza var en nederländsk jude vars viktigaste verk publicerades efter hans död på 1670-talet. När Voltaire och hans landsmän äntrade scenen, var en stor del av arbetet redan gjort.

UPPLYSNINGEN VAR UNIVERSELL

Upplysningen var universell, demokratisk och slogs för människors lika rättigheter, oberoende av kön, ras eller andra sådana attribut, i strid med den gamla regimens doktrin om rättigheter av födsel eller Guds nåde. Feminismen kan spåras åtminstone tillbaka till François Poullain de la Barres *Om jämlikheten mellan de båda könen* från 1673. Condorcet, huvudpersonen i min bok *Condorcets misstag*, publicerade en traktat med titeln *Varför kvinnan bör beviljas medborgerliga rättigheter* 1790, före både Olympe de Gouges och Mary Wollstonecrafts mer kända stridsskrifter.

Antikolonialismen hittar man både hos Pierre Bayle, med udden riktad framför allt mot missionen, och William Molyneux, en protestantisk präst som kritiserade den

Kristen moral hindrade inte kung Leopolds skräckvälde i Afrika.

engelska imperialismen på Irland i skriften *Fallet Irland* från 1698. Condorcet var under en tid ordförande i *Sällskapet De Svartas Vänner*, som kämpade mot slaveriet när detta fortfarande var en ytterst lönsam kommers.

Förvisso kan man hitta förgrifliga citat också i upplysningsförfattarnas texter. Så innehåller till exempel åtskilliga av artiklarna i Voltaires *Dictionnaire philosophique* negativa uttalanden om judarna som grupp. Men då bör man ha klart för sig att Voltaire på den punkten var under intryck av en judefientlig kultur med mycket äldre rötter i kristendomen (se min bok *Shulamits väg* för en genomgång av den historien). Voltaires judefientlighet är en avvikelse från upplysningsidealerna, inte ett uttryck för dem.

Sammanfattningsvis är påståendena om rasismens och kolonialismens rötter i upplysningen en lögn. Lika felaktigt är påståendet att en kristen moral skulle ha verkat återhållande på förtrycket mot samhällets svaga grupper eller människor med annan hudfärg. Den Noas förbannelse av Ham i Första Moseboken som citatet ovan refererar till användes under medeltiden för att legitimera adelns och prästerskapets förtryck av det tredje ståndet (Freedman, kap. 4). Slavägarna i USA:s sydstater som använde sig av samma tillhygge under 1800-talet var knappast anfrätta av någon tro på upplysningens ideal eller på evolutionsteorin. Och den blodiga kolonisationen av Afrika och den amerikanska kontinenten hämmades inte av någon kristen moral utan företogs tvärtom i kristendomens namn.

VANFÖRESTÄLLNINGARNAS URSPRUNG

Varifrån kommer dessa vanföreställningar om upplysningen som ursprunget till 1800- och 1900-talens antihumanism, kan man då fråga sig. Svaret är att de har spritts av upplysningsfientliga kretsar och den politiska högern i syfte att misskreditera upplysningen, vars genuint egalitära ideal har utgjort ett ideologiskt hot. När räkningen med 1900-talets stora katastrofer – Förintelsen och Gulag – skulle göras upp, försökte högern leda i bevis att det var Rousseau och hans idé om den allmänna viljan (*la volonté générale*) som bar skulden (för argument mot denna tes, se t.ex. Chapman 1956). Vad som har komplicerat situationen är att två skribenter från den motsatta ändan av det politiska spektret, Max Horkheimer och Theodor W. Adorno, försökte driva samma tes i sin bok *Upplysningens dialektik*, skriven under andra världskrigets slutskede.

Att etablera ett orsakssamband mellan två så generella företeelser som upplysningen å ena sidan och 1900-talets kulturella och politiska katastrofer å den andra låter sig knappast göras, och Horkheimer och Adorno gör inte ens ett seriöst försök. De bara deklarerar att det förhåller sig så. Dessvärre har denna skrift trots sin ofullgångna analys blivit vägledande för en stor del av efterkrigsvänsterns syn på upplysningen.

Rekommendationen till den som vill skaffa sig en korrekt bild av upplysningstidens ideal blir den sedvanliga, att gå till källorna. ↵

Referenser

- Chapman, J.W. (1956): *Rousseau – Totalitarian or Liberal?* New York: Columbia University Press.
- Fredrickson, G. (2005): *Rasism: En historisk översikt*. Lund: Historiska media.
- Freedman, P. (1999): *Images of the Medieval Peasant*. Stanford, Cal.: Stanford University Press.
- Horkheimer, M., Adorno, T.W. (1944): *Dialektik der Aufklärung*. New York: Social Studies Association. Sv. övers. *Upplysningens dialektik*. Göteborg: Daidalos (1996).
- Molander, P. (2107): *Condorcets misstag. Hoten mot staten och demokratin*. Stockholm: Weyler.
- Molander, P. (1998): *Shulamits väg. Om makt och frihet i judiskt perspektiv*. Stockholm: Atlantis.